

Fra idé til lov

Ideen om menneskerettigheter er historisk nokså ny. I alle fall er tanken ny om at den skal innbefatte:

- » rettigheter som rangerer høyt, er allment respektert og har spesifikt og konkret innhold
- » rettigheter som skal beskytte menneskers vitale interesser mot alvorlige trusler og farer
- » rettigheter som forplikter politikk og rettsorden med gyldighet også ut over positiv rett (faktisk gjeldende rett)
- » rettigheter begrunnet i en omforent anerkjennelse av alle menneskes like verdighet
- » og som gjelder alle mennesker i verden uansett deres nasjonalitet, kjønn, tro, last eller dyd

Et verdensomspennende system av universelle menneskerettigheter oppsto først etter andre verdenskrig, med bakgrunn i verdenskrigens menneskeskapte redsler og dyrekjøpte erfaringer. Dette moderne menneskerettssystemet tilfredsstiller alle ovennevnte kjennetegn, til forskjell fra tidligere kodifiserte og institusjonaliserte systemer, hvorav de viktigste er de ti første tillegg til USAs grunnlov, «the Bill of Rights», og den franske Erklæring om menneskets og borgerens rettigheter, begge fra 1789. Denne framstillingen avgrenser seg til vårt globale menneskerettssystem.⁵

FN-pakten (1945) og *Verdenserklæringen om menneskerettigheter* (1948; nedenfor forkortet V) ble utarbeidet av statsrepre-

sentanter, med overvekt av vestlige stater, selv om folk fra alle «store sivilisasjoner» deltok. Befolkningene i verdenskrigens tapende stater og i vestmaktens koloniriker var ennå ikke representert i verdensorganisasjonen. Men situasjonen var blitt endret da FNs hovedforsamling behandlet de to sentrale, rettslig bindende globale menneskerettighetstraktatene: *Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter* (ØSK) og *Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter* (SP). Da disse to konvensjonene ble vedtatt i 1966, var avkolonialiseringen fullført og Japan og Tyskland igjen blitt fullverdige medlemmer av det internasjonale samfunn.

FNs Verdenserklæring og de to sentrale FN-konvensjonene (de ble rettskraftige fra 1976) blir under ett kalt *the International Bill of Rights*. Dette er dokumenter som ble til gjennom omfattende internasjonale diskusjoner og møysommelige forhandlingsprosesser, der ulike fagtradisjoner og rivaliserende verdiperspektiver ble gjort gjeldende og brynt mot hverandre. Utvalget av de menneskerettslige goder som til slutt ble innlemmet i disse dokumentene, er uttrykk for overveide verdiprioriteringer, og i noen utstrekning verdikompromisser inngått av representanter fra land med vidt forskjellige regimer, religioner, kulturtradisjoner og økonomisk utviklingsnivå.

Det internasjonale menneskerettighetssystemet

Da Verdenserklæringen ble vedtatt uten motstemmer av FNs hovedforsamling 10. desember 1948, fastsatte den en politisk tungtveiende «common standard of achievement» for alle verdens stater. Men

[5] En god og knapp framstilling er Thomas Buergenthal, Dinah Shelton, David P. Stewart: *International Human Rights in a Nutshell, Fourth Edition*, West Publishing: St. Paul MN, 2009.

Hvilke rettigheter?

Nedenfor følger en liste over 40 samfunnsgoder som etter V, ØSK og SP skal være rettighetssikret for alle mennesker i stater som er bundet av dokumentene (tallene i parentes viser til artikler i V, ØSK eller SP):

- 1 Likhet i rettighetsvern for alle uten diskriminering (V 2, ØSK 2, ØSK 3, SP 2, SP 3, SP 26)
- 2 Liv (V 3, SP 6)
- 3 Personlig frihet og sikkerhet (V 3, SP 9)
- 4 Beskyttelse mot slaveri (V 4, SP 8)
- 5 Anerkjennelse som person overfor loven (V 6, SP 16)
- 6 Lik beskyttelse av loven (V 7, SP 14, SP 26)
- 7 Tilgang til rettsmidler mot krenkelse av rettigheter (V 8, SP 2)
- 8 Beskyttelse mot vilkårlig arrest og varetekt (V 9, SP 9)
- 9 Framstilling for en uavhengig og upartisk domstol (V 10, SP 14)
- 10 Bli ansett uskyldig inntil det motsatte er bevist (V 11, SP 14)
- 11 Beskyttelse mot tilbakevirkende lover (V 11, SP 15)
- 12 Beskyttelse av privatliv, familie og hjem (V 12, SP 17)
- 13 Fritt kunne bevege seg og velge oppholdssted innenfor egen stat (V 13, SP 12)
- 14 Frihet til å søke asyl mot forfølgelse (V 14)
- 15 Statsborgerskap (V 15)
- 16 Kunne gifte seg og stifte familie etter egen avgjørelse (V 16, SP 23, ØSK 10)
- 17 Ha eiendom (V 17)
- 18 Tanke-, samvittighets-, religions- og livssynsfrihet (V 18, SP 18)
- 19 Menings-, uttrykks- og pressefrihet (V 19, SP 19)
- 20 Forsamlings- og foreningsfrihet (V 20, SP 21, SP 22)
- 21 Politisk deltaking som ledd i å utøve retten til demokratisk selvbestemmelse for alle folk (V 21, SP 25)
- 22 Sosial trygghet (V 22, ØSK 9)
- 23 Arbeid under anstendige vilkår (V 23, ØSK 6, ØSK 7)
- 24 Frie fagforeninger (V 23, ØSK 8, SP 22)
- 25 Hvile og fritid (V 24, ØSK 7)
- 26 Mat, klær og bolig (V 25, ØSK 11)
- 27 Helsestell og sosial omsorg (V 25, ØSK 12)
- 28 Utdanning (V 26, ØSK 13, ØSK 14)
- 29 Deltakelse i kulturelt liv (V 27, ØSK 15)
- 30 En sosial og internasjonal orden slik at de øvrige menneskerettigheter kan bli realisert (V 28)
- 31 Selvbestemmelse under et demokratisk regime for de jure statsborgere (ØSK 1, SP 1; sml. nr. 21)
- 32 Human behandling under frihetsberøvelse eller fengsling (SP 10)
- 33 Beskyttelse mot gjeldsfengsel (SP 11)
- 34 Beskyttelse mot vilkårlig utvisning av utlendinger (SP 13; sml. nr. 14 ovenfor)
- 35 Beskyttelse av minoriteters kultur, språk og religion (SP 27)
- 36 Beskyttelse mot folkemord (egen konvensjon 1948; pr juni 2009 ratifisert av 140 stater)
- 37 Beskyttelse mot hets som vekker religiøst hat eller rasehat (SP 20; egen konvensjon 1966; 167 stater)
- 38 Særlig beskyttelse av kvinner mot alle former for diskriminering (egen konvensjon 1979; 185 stater)
- 39 Beskyttelse mot tortur, grusom eller umenneskelig straff (V 5, SP 7; konvensjon 1984; 136 stater)
- 40 Særlig beskyttelse for barn (V 25, ØSK 10, SP 24; egen konvensjon 1989; 191 stater)

den var ikke folkerettslig bindende. Senere, etter at de to sentralkonvensjonene ØSK og SP og andre viktige globale menneskerettighetsavtaler var kommet på plass, har deler av Verdenserklæringen blitt oppgradert til *jus cogens*, folkerettsnorm som binder stater uansett hvordan de ellers måtte forplikte seg. Gjennom FN har et flertall av verdens stater framforhandlet og bundet seg til en rekke særskilte menneskerettighetskonvensjoner, herunder FNs konvensjon om avskaffelse av alle former

for rasediskriminering (CERD, 1965/1969), FNs konvensjon om eliminering av alle former for kvinnekiskriminering (CEDAW, 1979/1981), FNs konvensjon mot tortur (CAT, 1984/1987) og FNs konvensjon om barns rettigheter (CRC, 1989/1990).

De fleste slike menneskerettighetstraktater oppretter særskilte traktatorganer («treaty bodies») som overvåker og bistår medlemsstatene i å overholde sine traktatforpliktelser. Gjennom

egne protokoller⁶ som medlemsstatene står fritt til å slutte seg til eller ikke, er det etter hvert skapt adgang for at deres innbyggere kan klage påståtte menneskerettsbrudd inn for traktatorganet etter at nasjonale rettsmidler er uttømt. Under FNs menneskerettighetsportefølje fins det en rekke andre erklæringer, programmer og spesialprosedyrer som rapportører og uavhengige eksperter på land eller særlige tema. Systemet er etter hvert blitt komplisert og noe uoversiktlig. Et framskritt var opprettingen av FNs høykommissær for menneskerettigheter i 1994. Høykommissærens kontor har oppsyn med alle FNs programmer for vern av menneskerettighetene og med gjennomføringen og samordningen av spesialprosedurene, samt ansvar for publikasjoner, publikumskontakt og media.⁷

NASJONAL GJENNOMFØRING AV MENNESKERETTIGHETENE GJØRES BÅDE GJENNOM NASJONAL LOVGIVNING OG ANDRE VIRKEMIDLER.

Dersom vi ordner FNs menneskerettighets-system etter graden av overnasjonale maktmidler, har vi i det ene ytterpunktet menneskerettighetsmekanismer som har strafferettslige kompetanser: Folkemordskonvensjonen (som ikke har vært aktivert som rettsinstans), krigsforbrytelsesdomstolene i Nürnberg og Tokyo (1946), de to midlertidige domstolene for krigsforbrytelser for henholdsvis det tidligere Jugoslavia (1993) og Rwanda (1994) og Den internasjonale straffedomstolen i Haag, basert på Romatraktaten (1998/2002). Dernest kommer alle traktatene og konvensjonene med deres traktatorganer som har visse overnasjonale myndigheter alt etter de særprotokoller medlemsstatene har forpliktet seg på. Endelig kommer den store mengden av erklæringer, programmer og andre rettslig ikke-bindende instrumenter.

I en mellomstilling kommer de organer og institusjoner i FN hvis menneskerettslige

kompetanse framgår av selve FN-pakten eller som senere er blitt opprettet av generalforsamlingen. Dette gjelder først og fremst FNs sosiale og økonomiske råd (ECOSOC) som har overordnet ansvar for menneskerettigheter, Menneskerettighetsrådet (fra 1946 til 2006 Menneskerettighetskommisjonen) og Høykommissæren for menneskerettigheter. Sikkerhetsrådet, generalsekretæren og generalforsamlingen har viktige oppgaver i beskyttelsen av menneskerettighetene.

Den i praksis viktigste internasjonale menneskerettighetsavtalen for norsk rett er regional: Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (1950/1953), EMK, som håndheves av Den europeiske menneskerettighetsdomstol, EMD, i Strasbourg. Til forskjell fra FN-konvensjonenes traktatorganer som har kompetanse til å vedta rettslig ikke strengt bindende «views» i saker reist av borgere i stater som har bundet seg ved en tilleggsprotokoll, har EMD kompetanse til å fastsette avgjørelser som er rettslig bindende for den staten som en sak er reist mot. Alle medlemsland i Europarådet er underlagt EMDs kompetanse og plikter å rette seg etter dens avgjørelser. Europarådet rår ikke over betydelige maktmidler. Men medlemslandene har hittil i det store og hele etterlevd Strasbourgdomstolens avgjørelser.

Det er bare stater som kan være part til konvensjonene, og konvensjonene gjelder bare for de statene som har sluttet seg til dem. En stat som vil slutte seg til en konvensjon, signerer først konvensjonen (ved regjeringen), senere ratifiseres konvensjonen (vanligvis av nasjonalforsamlingen), og først da er den juridisk bindende. For at en konvensjon skal tre i kraft, kreves det at den er ratifisert av et visst antall stater. Dette er for eksempel årsaken til at det tok ti år fra de to sentrale menneskerettighetskonvensjonene, SP og ØSK, ble signert (i 1966) til de trådte i kraft (i 1976). Protokoller er gjenstand for tilsvarende prosedyrer.

Nasjonal gjennomføring av menneskerettighetene gjøres både gjennom nasjonal lovgivning og andre virkemidler som ombudsordninger, klagenemnder, opplæring og kvalitetssikring av ansatte, undervisning og støtte til frivillige organisasjoner.⁸

[6] På engelsk Optional Protocols, på norsk ofte kalt tilleggsprotokoller.

[7] Se www.ohchr.org.

[8] Njål Høstmælingen 2010: *Hva er menneskerettigheter?* s. 92.

Menneskerettighetssystemet i verden:

Noen aktuelle debatter

Et grunnprinsipp for menneskerettighetene er at de er universelle. De gjelder alle mennesker, uavhengig av nasjonalitet, bosted, kjønn, religion, språk osv. Et menneske kan ikke fratas sine rettigheter. Selv om hver stat kun er bundet av konvensjonene den har ratifisert, så kan den ikke «velge» om dens innbyggere skal ha menneskerettigheter eller ikke. Når menneskerettighetene er universelle gjelder de alle, mens det staten velger, er om den vil forplikte seg til å oppfylle dem.

Menneskerettighetenes universalitet er likevel debattert, og med ujevne mellomrom kritiseres de for å være et vestlig påfunn, eller å stå i motsetning til stedegne verdier og kulturer. De ble utformet i en tid hvor europeiske og nordamerikanske stater dominerte internasjonalt, og den kalde krigen sementerte en rekke ideologiske syn på hvilke rettigheter som var viktige, avhengig av om en tilhørte «øst» eller «vest» (og nå i senere tid «nord» eller «sør»). Slike motsetningsforhold ga et inntrykk av at noen typer rettigheter kun gjaldt noen steder, mens andre gjaldt andre steder.

I implementeringen av menneskerettigheter er det også tydelig at gapet mellom ideal og realitet er mye større i noen land enn i andre. Slik sett kan det å snakke om universelle menneskerettigheter oppleves som en teoretisk øvelse. Dette forsterkes av inkonsekvenser i sterke staters internasjonale politikk: Noen menneskerettighetsbrudd slås det ned på, mens andre får passere. Et prinsipp om universalitet kan da oppleves mest som hyklersk. Samtidig er det nettopp mennesker som får minst beskyttelse og som lever mest utsatt for menneskerettighetsbrudd, som minner resten av oss om hvorfor menneskerettigheter trengs, og hvorfor det er viktig at de gjelder alle, også de mest utsatte.

Tre resonnement kan videre styrke et prinsipp om universelle rettigheter:

» Menneskerettighetene har i dag bred tilslutning fra alle kontinenter. Alle land i verden har sluttet seg til minst én av FNs menneskerettighetskonvensjoner. 80 prosent av verdens land har ratifisert fire eller flere konvensjoner.

» Å trekke i tvil menneskerettighetenes universalitet betyr i ytterste konsekvens å gå med på at noen mennesker kan behandles dårligere enn andre. Mener en virkelig at en person fra Vesten ikke skal tortureres, mens en person fra Sudan eller Tibet kan utsettes for tortur fordi å torturere mennesker er en del av hans eller hennes kulturelle kontekst? Skal avskaffelsen av slaveriet gjelde kun for europeere og ikke for afrikanere? Skal massevoldtekt av koreanske kvinner ved japanske soldater virkelig anses som en del av asiatiske verdier? Kritikkk mot menneskerettighetene skal tas på alvor, men ikke uten at det også spørres hvem som står bak kritikken, og hva deres ansvarsforhold er. At pliktberere kritiserer menneskerettigheter kan like gjerne være et tegn på menneskerettighetenes gjennomslag som på deres tilkortkommenhet.

» Påstanden om at menneskerettigheter er særlig vestlig, er en del av et større narrativ om verdier og kulturer som ikke nødvendigvis holder vann. Europa har opplevd noen av de verste menneskerettighetsbruddene begått i verden de siste hundre årene, og europeiske stater er ansvarlige for brutale kolonihistorier og maktovergrep. Europa som arnested for rasisme og voldsbruk samsvarer ikke med bildet av menneskerettighetene som typisk europeiske. Når det gjelder til religiøse tradisjoner er det et stort mangfold av religioner og livssyn som kan danne grunnlagsforståelse for menneskerettighetene. (Dette står det mer om i kapittel 4).

Debatter om menneskerettighetenes universalitet er også knyttet til forståelsen av individualisme og kollektivism. Rettigheter oppfattes ofte som del av en individualistisk tidsalder som ikke gir rom for menneskers gjensidige ansvar og plikter overfor hverandre. Samtidig har mange av menneskerettighetene både en individuell og en kollektiv side ved seg. Religionsfriheten er for eksempel både hvert individs frihet og samtidig en rett til å utøve religion sammen med andre. Et individs rettigheter står også i relasjon til andres rettigheter: Rettigheter kan begrenses for «å sikre den nødvendige anerkjennelse av og respekt for andres rettigheter og friheter» (Verdenserklæringens art. 29).

De siste tiårene har kollektive rettigheter fått en tydeligere plass i internasjonale menneskerettigheter, blant annet gjennom *Det afrikanske charteret for menneskers og folks rettigheter* som ble vedtatt i 1981. Her legges en rekke føringer for rettighetene til både hvert individ og hvert folk. En interessant parallell kan sees i arbeidet for urfolks rettigheter (se kapittel 13) som kombinerer individuelle og kollektive perspektiver på rettigheter.

Et annet tydelig skifte i etterkant av den kalde krigen, er en styrket understreking av menneskerettighetene som udelelige og gjensidig avhengige av hverandre. I tiden etter at FN ble dannet i 1948, gjorde ideologiske og politiske forskjeller det umulig å få vedtatt én samlet menneskerettighetskonvensjon. Resultatet ble en deling i to: *Den internasjonale konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter* (ØSK) og *Den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter* (SP).

I IMPLEMENTERINGEN AV MENNESKERETTIGHETER ER DET OGSÅ TYDELIG AT GAPET MELLOM IDEAL OG REALITET ER MYE STØRRE I NOEN LAND ENN ANDRE. SLIK SETT KAN DET Å SNAKKE OM UNIVERSELLE MENNESKERETTIGHETER OPPLEVES SOM EN TEORETISK ØVELSE.

Dette medførte også at de forskjellige kategoriene av rettigheter ble tillagt forskjellig vekt alt etter hvor en plasserte seg i det internasjonale politiske landskapet. Verdenskonferansen om menneskerettigheter som ble holdt i Wien i 1993, søkte å holde sammen igjen hele spekteret av rettigheter og viste til hvordan oppfyllelsen av den ene er avhengig av respekten for og oppfyllelsen av den andre.

Menneskerettighetssystemet og Norge: Noen aktuelle debatter

I 1994 ble det innarbeidet en ny paragraf i den norske Grunnloven, som slår fast at statens myndigheter skal respektere og sikre menneskerettighetene. I 1999 kom så den såkalte *menneskerettighetsloven*, som har som formål

å styrke menneskerettighetenes stilling i norsk rett. Loven gjør fem konvensjoner gjeldende som norsk lov: SP, ØSK, Kvinnekonvensjonen, Barnekonvensjonen og EMK, i tillegg til noen tilleggsprotokoller. Disse skal ifølge loven gå foran annen norsk lov ved motstrid. Unntaket er i tilfelle motstrid med Grunnloven.

Et stortingsutvalg ledet av Inge Lønning fikk i 2009 i oppdrag å utrede og foreslå grunnlovsendringer for å inkorporere sentrale menneskerettigheter i Grunnloven. Utvalget som leverte sin rapport i januar 2012, foreslo å samle menneskerettighetene i et eget kapittel i Grunnloven. Forslaget har vekket stor interesse og betydelig debatt. Det har fått bred støtte, men også møtt kritikk fra enkelte fagmiljøer. Per november 2013 har Stortinget ikke tatt stilling til utvalgets anbefalinger.

Norge har tradisjonelt hatt et aktivt forhold til det internasjonale menneskerettighetssystemet og vist stor vilje til å slutte seg til nye konvensjoner og protokoller. Menneskerettigheter er også et prioritert område i norsk utenriks- og utviklingspolitikk, og Norge nyter generelt høy troverdighet når det gjelder menneskerettigheter. De siste årene har norske myndigheter møtt økende kritikk for å vise en tilbakeholdenhet mot å inngå nye menneskerettslige forpliktelser. Kritikken er særlig knyttet til at Norge ennå ikke har tilsluttet seg tilleggsprotokollene til henholdsvis ØSK-konvensjonen, Barnekonvensjonen og Konvensjonen om menneskerettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Den tilbakeholdne holdningen til å ratifisere de nye protokollene kan ses i sammenheng med en mer generell skepsis mot rettsliggjøring av samfunnet. En utvikling mot at stadig flere samfunnsområder underlegges jusen, anses å føre til en forvitring av demokratiet ved at demokratiske organers handlingsrom innskrenkes. Denne debatten skjøt særlig fart i kjølvannet av Makt- og demokratiutredningens rapport Makt og demokrati fra 2003.⁹

Tilleggsprotokollen til ØSK ble vedtatt av FNs generalforsamling i 2008 og trådte i kraft i mai 2013, etter at Uruguay som det tiende landet ratifiserte protokollen i februar samme år. Tilleggsprotokollen inneholder en klagemekanisme som gir individer og grupper tilgang til å klage til ØSK-komiteen dersom de mener

[9] NOU 2003: 19: Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen.

at staten systematisk bryter de rettighetene som er nedfelt i ØSK, og dersom alle nasjonale rettsinstanser er uttømt. Norske menneskerettsorganisasjoner som Amnesty International og FIAN Norge har sammen med blant andre Senter for Menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo vært pådrivere for at Norge skal ratifisere konvensjonen. Sentrale argumenter for ratifikasjon har vært at det har vist seg at klagemekanismer er viktige instrumenter for å virkeliggjøre menneskerettighetene, samtidig som ratifikasjon vil være viktig for Norges rolle som pådriver for et internasjonalt menneskerettighetsvern.¹⁰

EN KIRKELIG RESPONS PÅ DISSE UTFORDRINGENE BØR TA PÅ ALVOR DE REELLE SPENNINGENE SOM ER MELLOM DEMOKRATI OG JUS, OG SAMTIDIG FASTHOLDE DEN STERKE FORPLIKTELSEN NORGE BØR HA TIL Å STYRKE MENNESKERETTIGHETENE SOM INTERNASJONALT NORMSYSTEM.

De siste årene har vi imidlertid sett en skepsis mot ratifikasjon fra politisk hold, og det er ennå ikke tatt en avgjørelse på om Norge vil ratifisere protokollen. En utredning gjort av Henning Harborg på oppdrag fra Utenriksdepartementet, argumenterer blant annet for at selv om alle rettighetene er like viktige, er ØSK-rettighetene mindre egnet for domstolsbehandling enn SP-rettighetene, og at domstolsbehandling av ØSK-rettigheter vil kunne lede ØSK-komiteen eller nasjonale domstoler inn i spørsmål som av mange oppfattes som utpreget politiske.¹¹

Tilhengere av ratifikasjon hevder på den andre siden at mulighetene for domstolsbehandling kan fungere som et supplement til flertallsdemokratiet som styrker, heller enn å svekke, demokratiet, for eksempel ved å verne minoriteters rettigheter. Samtidig gjør strenge adgangs-

kriterier, krav om at nasjonale rettskilder skal være uttømt, skjønnsmargin og valgmuligheter for stater for hvordan en eventuell dom skal implementeres, til sammen at risikoen for konflikt mellom demokratiet og ØSK-rettighetene er begrenset, ifølge denne argumentasjonen.

Barnekonvensjonens tilleggsprotokoll om individklageordning ble vedtatt i 2011 og trådte i kraft i februar 2012, etter at 20 stater ratifiserte protokollen. Redd Barna og Plan Norge har vært blant organisasjonene som har jobbet for ratifisering, og de borgerlige opposisjonspartiene på Stortinget har også argumentert sterkt for ratifikasjon i perioden med rødgrønn regjering. Argumentene i denne debatten har mye til felles med argumentene i debatten om ØSK-protokollen. 21. juni 2013 ba et samlet Storting regjeringen om å legge fram en sak om norsk ratifisering av tilleggsprotokollen til FNs barnekonvensjon som gir barn klagerett.

I juni 2013 vedtok Stortinget å ratifisere Konvensjonen om menneskerettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, men valgte å ikke samtidig ratifisere konvensjonens tilleggsprotokoll med individklageordning.

En kirkelig respons på disse utfordringene bør ta på alvor de reelle spenningene som er mellom demokrati og jus, og samtidig fastholde den sterke forpliktelsen Norge bør ha til å styrke menneskerettighetene som internasjonalt normsystem.

[10] Se f.eks. SMRs høringsuttalelse om utredningen av ratifikasjon av TP-ØSK fra mars 2012: <http://www.jus.uio.no/smr/om/nasjonal-institusjon/overvakning/horinger/2012/docs/SMRs-horingsuttalelse-utredning-TP-%C3%98SK.pdf>.

[11] Harborg, Henning: Valgfri protokoll til ØSK: Mulige virkninger av tilslutning. Utredning avgitt til Utenriksdepartementet 16.9.2011.

